

Guallamiris

San Pedro de Atacama

Carta de San Pedro de Atacama
de los Señores de la Real Audiencia de Lima
en el año de 1714

Bahía de todos Santos

Toponimbos

Hessel Gerritsz (1580/'81-1632)

Coördinator van een wereldomspannend geografisch kenniscentrum

• KEES ZANDVLIET •

Detail van afb. 3
HESSEL GERRITSZ,
*Kaart van de noord-
oostkust van Brazilië,*
1631.

De laatste decennia is er meer aandacht gekomen voor de ateliers waarin schilders in de 17de eeuw met collega's en leerlingen werkten en hun al of niet vaste relatie met hun opdrachtgevers. Die studies nuanceren het beeld van de individuele en autonome kunstenaar. Omdat schilders naast plaatsnijders, boekverkopers en zilversmeden werkten en veelal verenigd waren in hetzelfde gilde, is het eveneens verhelderend af en toe eens te kijken naar zo'n ambachtsman om te zien hoe de productie van hun werk verliep. Een aardig voorbeeld van zo'n collega is de kaartenmaker Hessel Gerritsz. De wisselwerking tussen zijn particuliere bedrijf en het werken in dienstverband, de organisatie van zijn atelier, het belang van het onderhouden van een uitgebreid informatienetwerk en de zorg voor een goede relatie met opdrachtgevers geven een interessant inzicht in datgene wat erbij kwam kijken om als vrij ambachtsman en kunstenaar succes te hebben.

Het bedrijf

Op 4 september 1632 vond in Amsterdam de begrafenis van Hessel Gerritsz plaats. Vanuit zijn huis op de hoek van de Doelenstraat brachten zijn familie en vrienden hem naar zijn laatste rustplaats in de Nieuwe Kerk. Niets had er eerder dat jaar op gewezen dat zijn

einde naderde. In april 1632 was er nog feestgevierd vanwege het huwelijk van Gerritsz' dochter Aeltje met Gerrit Jansz., die samen met Willem Jansz Cloppenburg op de Dam een boekwinkel exploiteerde. Deze Gerrit, in de bronnen met regelmaat aangeduid als een zwager van Hessel Gerritsz in plaats van als diens schoonzoon, trad in 1632 en 1633 vervolgens op om diens zakelijke nalatenschap af te wikkelen. Dat zal geen sinecure zijn geweest, want Hessel Gerritsz had een flink bedrijf gehad. Hij verkocht vanuit zijn huis gedrukte kaarten en boeken, trad op als uitgever van boeken, prenten en kaarten, werkte als graveur, schreef gidsen voor de zeevaart en vervaardigde gedrukte en handgetekende kaarten in opdracht en in dienst van de Admiraliteit, de Noorse Compagnie en de West-Indische en de Oost-Indische Compagnie (wic en voc).¹ Zijn hiervoor onmisbare informatienetwerk dekte de gehele toen bekende wereld en betrof specifiek de door Nederlanders bevaren routes en gebieden.

De voc was één van de instanties die hij bediende. Op 15 november 1632 kregen drie bewindhebbers de opdracht ervoor te zorgen dat de in het sterfhuus aanwezige voc-papieren niet verloren gingen. Kort daarna, op 9 december, besloot de Kamer Amsterdam van de voc dat de vier assistenten die Hessel

Afb. 1

HUYGH PIETERSZ.
VOSKUYL,
Portret van Geertruyd
Reael, 1640.
Olieverf op doek,
121,5 x 89 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-2369).
Geertruyd Reael was
de dochter van Jacob
Reael, secretaris van
de Admiraliteit in
Amsterdam.

Gerritsz hadden geholpen bij het maken van kaarten ook in de toekomst voor dat werk gebruikt zouden worden. Ongetwijfeld gingen deze vier niet bij naam bekende kaarttekenaars vervolgens aan het werk bij Willem Jansz Blaeu, de bekende atlasuitgever die Hessel Gerritsz als kaartmaker van de VOC nu opvolgde. Het belang dat de VOC hechtte aan de werkzaamheden van Hessel Gerritsz geeft ons een ruw maar desalniettemin bruikbaar inzicht in de omvang van zijn atelier. Het lijkt mij vanwege zijn brede werkterrein, zijn productie en de hoeveelheid verwerkte gegevens aannemelijk dat hij in de tien jaar voor zijn overlijden voortdurend de beschikking moet hebben gehad over vijf tot tien medewerkers en leerlingen.

Het netwerk

Een belangrijk deel van het werk van Hessel Gerritsz en zijn medewerkers moet hebben bestaan uit het onderhouden van een buitengewoon uitgebreid netwerk aan correspondenten. Alleen zo kon hij geografische gegevens vergaren, verwerken en vervolgens koppelen aan informatie over navigatie, handel, diplomatie en militaire strategie. Vanaf 1618 had Gerritsz aardrijkskundelessen gegeven aan de leden van de Raad van de Amsterdamse Admiraliteit. Daarnaast examineerde hij er de stuurlieden die solliciteerden naar een betrekking op de Admiraliteitschepen (afb. 2)² en had hij de opdracht de journalen na te zien die aan boord van de schepen bijgehouden werden. Zo ging het, al of niet uitdrukkelijk geformaliseerd, in grote trekken ook bij de VOC en de WIC.

Gaandeweg groeide hieruit zijn omvangrijke netwerk waaruit hij voor zijn werk kon putten. Voor het effectief onderhouden van zo'n netwerk was steun uit de wereld van de regenten en grote kooplieden een eerste vereiste. Zij trokken immers aan de touwtjes van het bestuur van stad en land en van de verschillende compagnieën. Tot zijn belangrijkste contacten in die kringen hoorde zeker de familie Reael. Jacob Reael (1566-1640) was vanaf 1606 secretaris bij de Admiraliteit van Amsterdam en had in die hoedanigheid veel contact met Gerritsz, zijn jongere broer Laurens (1583-1637), eerder Gouverneur-Generaal van de VOC, was vanaf 1625 bewindhebber van de VOC. Bovendien was Gerritsz in 1624 hertrouwd met Aefje Willems Saskers, de weduwe van de in 1623 overleden boekverkoper Dirck Pietersz Voskuyl,³ wiens familie een verre verwantschap met de Reaels koesterde.⁴ Misschien leidde het onderhouden van die verwantschap in 1640 zelfs tot het besluit om de schilder Huygh Pietersz Voskuyl, Dircks broer, portretten te laten maken van het echtpaar Geertruydt Reael (1601-1666, afb. 1) en Philip

Afb. 2
Stuurlieden,
getypeerd als kenners
van astronomie en
geografie. Detail van
PIETER ISAACSZ,
*Allegorie op Amster-
dam als centrum van
de wereldhandel*, 1607.
Paneel, 79,4 x 165 cm
(klavecimbeldeksel).
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-4947).

Denijs. De gebroeders Reael konden Gerritsz in elk geval helpen bij zowel internationale contacten als bij de contacten met schippers en stuurlieden. Laurens zal dat met extra plezier gedaan hebben gezien zijn liefde voor de wiskunde.

In 1628 had Gerritsz inmiddels zo'n reputatie opgebouwd dat hij zich moeiteloos direct en zelfs een tikkeltje dwingend tot Theodor Rodenburg, de vertegenwoordiger van de Deense koning in Den Haag, kon wenden met een beroep tot assistentie bij de productie van een kaart van Scandinavië.⁵ Gerritsz had van de bekende uitgever Jodocus Hondius en diens partner Johannes le Maire de koperplaten overgenomen waarin de verkenningen van Zweden waren verwerkt die waren uitgevoerd onder leiding van Andreas Bureus, 'tegenwoordigh burgemeester in Stocholm'. Hij meldde Rodenburg dat hij, naast de dankzij de protectie van de Zweedse koning verkregen geografische informatie, inmiddels een octrooi voor de kaart had van de koning van Denemarken. Gezien de uitstekende tekening van de Zweedse gebieden zou het volgens Gerritsz

voor de Deense koning 'seer honarabel' zijn als diens gebieden er even mooi op zouden komen te staan, 'niet min als Sweden'. Of Rodenburg maar zijn best wilde doen bij professoren, de Deense marine en het Deense hof om 'geographische afteykeningen' of desnoods beschrijvingen in woorden te leveren.

In het Nederlandse circuit kende Hessel Gerritsz inmiddels zo ongeveer elke schipper of stuurman die in dienst van de Admiraliteit, de VOC of de WIC voer persoonlijk, of door de journalen en kaarten die hem bereikten via de ambtelijke staf van de bewindhebbers en raden. Als Gerritsz ter ore kwam dat bijvoorbeeld een Zeeuwse schipper in dienst van de WIC of een West-Friese stuurman in dienst van de Admiraliteit een interessante reis had gemaakt, dan wist hij die schipper of stuurman via de bewindhebbers of hun beambten te bereiken. Neem een brief die hij in 1615 schreef aan de equipagemeester van de Admiraliteit in Enkhuizen, Jan Symonsz Blauhulck. Gerritsz schreef hem omdat hij bezig was met de kartering van IJsland en Jan Mayen eiland en vroeg om de geografische waarnemingen van Pieter Doekes, stuurman op de Oranjeboom die kort geleden in die omgeving was. Daarnaast hield hij zich aanbevolen voor waarnemingen van anderen, zoals die van bewoners van IJsland zelf. Nadat hij de brief ondertekend had, vielen Gerritsz nog wat mogelijkheden in, dus vroeg hij in een post scriptum om ook nog even te denken aan het journaal van stuurman Jan Jarichsz die ten noorden van IJsland voer. Van die reis had Gerritsz weliswaar al journalen van de commies Willem Monier en de ziekentrooster ingezien, maar daar had hij niet zo heel erg veel aan gehad; het journaal van de ziekentrooster, 'in 't stuk van de pilotage weynig gheacht sijnde', bevatte maar weinig bruikbare geografische informatie.

Afb. 3
 HESSEL GERRITZ,
 Kaart van de noord-
 oostkust van Brazilië,
 1631. Manuscript op
 perkament. Nationaal
 Archief, Den Haag
 (collectie 4.VEL,
 inv.nr. 270).

Werkwijze

Tot de belangrijke ambtenaren en bestuurders binnen de de West-Indische Compagnie op wie Gerritsz steunde voor het verkrijgen van geografische informatie behoorden de boekhouder van de Compagnie in Amsterdam Gillis van Scheyndel, tevens graveur, en de Leidse bewindhebber en wetenschapper Johannes de Laet.⁶ De kartering van Brazilië en van de Caribische Zee levert misschien de meest karakteristieke voorbeelden van 'Gerritsz at work'. Voor deze gebieden bestond in de jaren '20 bijzondere aandacht vanwege pogingen het Zuid-Amerikaanse zilver op de een of andere manier in handen te krijgen en het belang van de productie van suikerriet en de winning van zout. Schippers en stuurlieden hadden hierom formeel de opdracht verkenningen uit te voeren als dat opportuun was en die na terugkeer in te leveren.

Die vonden hun neerslag in de handgeschreven zeemansgidsen van Hessel Gerritsz voor de vaart langs de Zuid-Amerikaanse kusten, waarvan de eerste uit de jaren 1627 en 1628 stamt. Die gids zal hij thuis in de Doelenstraat hebben samengesteld,⁷ maar een tweede compileerde hij aan boord van een schip van de WIC. Dat is op zichzelf trouwens een opmerkelijk feit want de meeste geografen waren wereldreizigers op papier. Gerritsz echter was van het einde van de zomer van 1628 tot de herfst van 1629 in de vloot van Adriaen Jansz Pater op de *Zutphen* meegevaren langs de oost- en noordkust van Zuid-Amerika en een groot aantal Caribische eilanden. De vloot van twaalf schepen was er op uitgestuurd om de Spanjaarden en Portugezen waar zij kon schade toe te brengen, maar nieterg succesvol geweest. In de baai van San Salvador de Todos los Santos bleken bijvoor-

beeld drie grote schepen, waaronder een uit Goa in India, en twintig kleinere net vertrokken en trof men alleen een barkje aan waar slechts twee kisten suiker, drie kisten tabak en tien zakken katoen uit werden gehaald.⁸

Gerritsz stelde op deze tocht een zeemansgids samen die hij op 20 juli 1629 ondertekende, aan boord van de *Zutphen* in de nabijheid van de Tortugas (afb. 6).⁹ Er was, zo meldt Gerritsz, onder andere aan bijgedragen door Thomas Jansz van Groningen, Rouke Pietersz van Ameland, Jochem Gijsen, schipper op *De Cat*, Piet Heyn, de man van de Zilvervloot, Laurens Symonsz van Graft, schipper op de *Pina*, Lambert Lubbertsen van Terschelling, Willem Joosten, schipper op de *Sparwer*, Dirck Symonsz en Claes Haricsz Boonstoppel en Theunis Cornelissen de Huiswart, die beide onder het commando van Symon Symonsz voeren. Kennis van het

achterland van Pernambuco, de kuststreek die in 1630 door de Nederlanders ingenomen werd, ontleende hij voorts aan een interview van de bewindhebber en koopman Kiliaen van Rensselaer, die twee jaar eerder met indianen had gesproken die vandaar naar de Republiek waren overgebracht. Daarnaast steunde hij op gedrukte werken en op de aantekeningen van Johannes de Laet, die diverse uittreksels van journalen aan hem ter beschikking had gesteld. Het valt niet mee om te achterhalen wie al deze informanten precies zijn. Een uitzondering vormen natuurlijk De Laet, Piet Heyn en Van Rensselaer; de laatstgenoemde is bekend als patroon van de kolonie Rensselaerswijck, stroomopwaarts gelegen aan de Hudson River die bij New York in de Atlantische Oceaan uitmondt. Rouke Pietersz is waarschijnlijk schipper Reynier Pietersz die tot 1631 voor de West-Indi-

Afb. 4
HESSEL GERRITZ,
Kaart van de
Caribische Zee, 1631.
Kopergravure.
Nationaal Archief,
Den Haag (collectie
4.VEL, inv.nr. 539).

sche Compagnie aan verschillende tochten deelnam. Van Jochem Gijsen is bekend dat hij naar Angola en Brazilië voer en van Willem Joosten dat hij in 1626 deel uitmaakte van de vloot van Piet Heyn. Dirck Symonsz of Simonsz, overleden in 1630, is een schipper en commandeur die veelvuldig in de bronnen voorkomt, vaak met de toevoeging dat hij afkomstig is uit de Noord-Hollandse plaats Uitgeest. De drie laatste namen zijn niet thuis te brengen, al kan het zijn dat Gerritsz zich met Symon Symonsz verschreef en met hem Dirck Symonsz van Uitgeest bedoelde.¹⁰

De journalen van deze schippers en stuurlieden zijn bijna allemaal verdwenen. Wij kennen ze alleen door de vermeldingen en extracten bij De Laet en Gerritsz. Er zijn ook nog maar heel weinig losse, getekende en gesigneerde kaarten van schippers en stuurlieden uit die tijd over, zoals de kaart van de gehele noordoostkust van Brazilië die in 1627 werd getekend door 'Heyndricksen',¹¹ schipper op het jacht de *Windthondt*, vermoedelijk Claes Hendricksz, die in juli 1627 met een buitgemaakt schip terugkeerde van de kust van Brazilië.

Op zijn tocht werkte Gerritsz behalve aan een nieuwe gids ook aan drie kaarten die tezamen een set vormden: een van Noordoost-Brazilië (afb. 3), een van de Kleine Antillen en een van de Caribische Zee (afb. 4). De kaarten sluiten op elkaar aan en hebben dezelfde schaal, maar zijn in twee verschillende vormen bewaard: de eerste als getekende paskaart op perkament en de twee andere als losse, gedrukte kaarten.¹² Tegelijkertijd vormden ze de basis voor een serie gegraveerde kaarten die hij aan De Laet leverde voor de tweede editie van diens *Nieuwe Wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indien* die in 1630 verscheen, *in ontalijcke plaetsen verbeterd, met eenige kaarten, beelden van verscheide dieren en planten verciend*. Deze en andere kaarten van Gerritsz die in

de *Nieuwe Wereldt* werden opgenomen, zijn door andere uitgevers voor hun atlaskaarten weer gekopieerd. Ook enkele losse, getekende stukjes – detailstudies – bleven bewaard. Een aardig voorbeeld hiervan is een schetskaart van de Kleine Antillen die voorkomt in de gids die Gerritsz in 1629 voltooide (afb. 5 en 6). Andere van dit soort schetskaarten tonen de monding van de Amazone.¹³

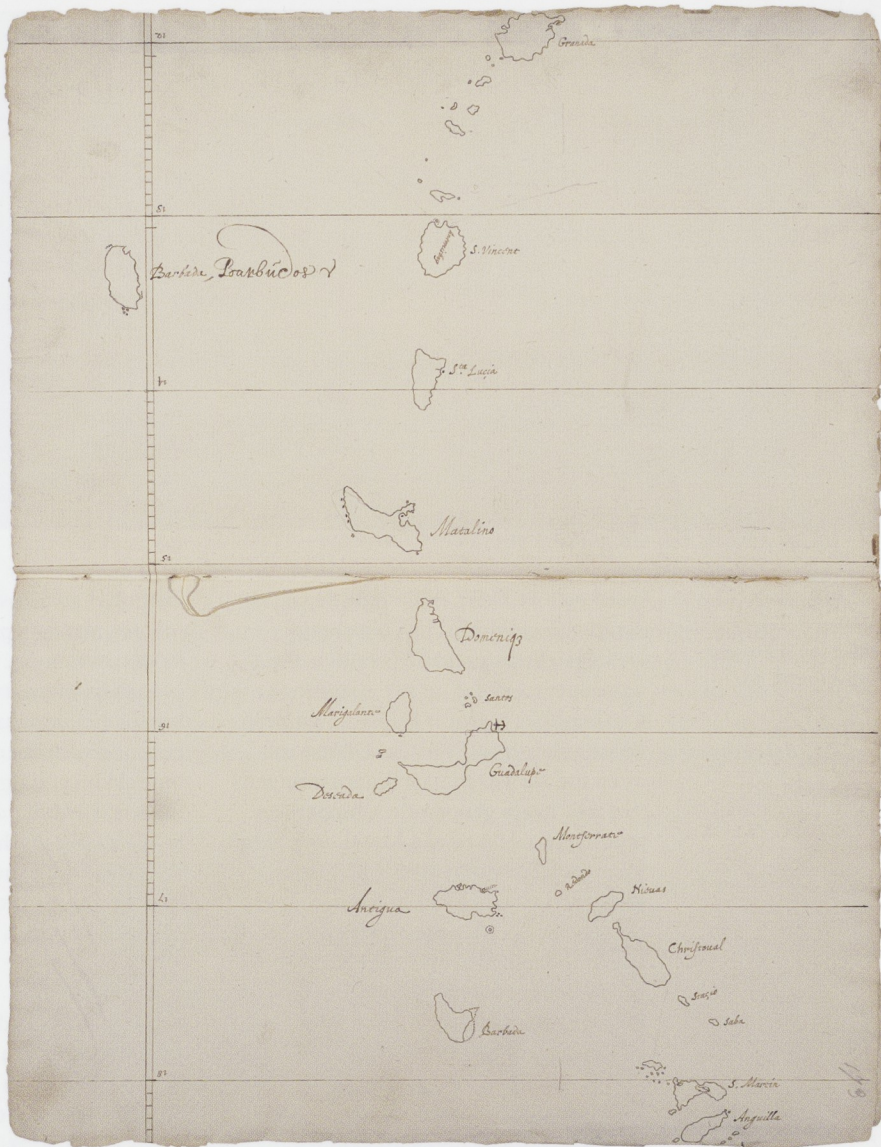
Met behulp van deze schetskaarten en van paskaarten maakte Gerritsz ook nog geschilderde wandkaarten van de Caribische Zee, bestemd voor de bewindhebberskamers van de West-Indische Compagnie en ook voor stadhouder Frederik Hendrik. Van de Stille Oceaan heeft hij eveneens zo'n kaart gemaakt. De wandkaarten van de Caribische Zee zijn niet bewaard gebleven, maar dat ze bestaan hebben blijkt in het geval van Frederik Hendrik

Afb. 5
Kleine Antillen, detail
van afb. 4.

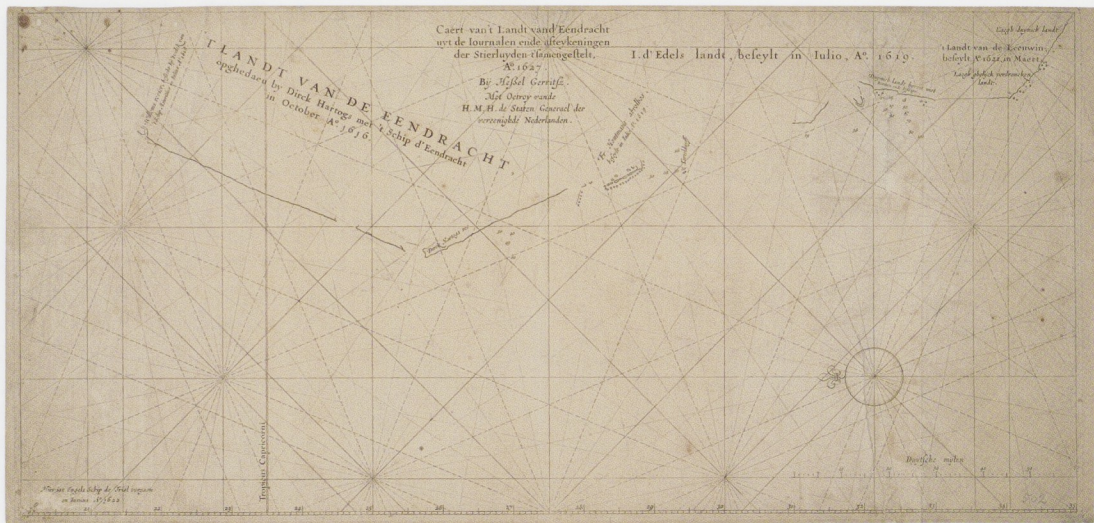
Afb. 6

HESSEL GERRITZ,
Kaart van de Kleine
Antillen in zijn zee-
mangids van 1629,
tevens voorbeeld voor
de tekening van de
Kleine Antillen op
zijn kaart van de
Caribische Zee van
1631, zie afb. 5.
Pentekening.
Nationaal Archief,
Den Haag (collectie
4.VEL, inv.nr. X).

uit de handgeschreven en in perkament ingebonden toelichting die bij de kaart hoorde en die, als onderdeel van de voormalige stadhouderlijke bibliotheek, nu tot de collectie van de Koninklijke Bibliotheek behoort.¹⁴ Op de titelpagina wordt de tekst aangeduid als een *Beschrijvinge van de landen in de groote caert afgebeelt, te weten Noorder Indiën als Cuba, Spagnola, Caribes, Venezuela ende la Florida, Honduras, Nicaragua ende Costa Rica, Nova Espagna, Mexico, Jugatan, Ver-*

agua, Tierra Firma, Cartagena, Santa Marta, Nueva Galicia ende Guaiana en op folio 2 wordt gesproken van een *Beschrijvinghe (...) van de groote caert afbeeldende d'eylanden ende vastelanden van de Groote Zee Oceanus*. In een later opgemaakte catalogus wordt deze toelichting op 1635 gedateerd, maar de inhoud wijst op een ontstaan omstreeks 1630. Het ligt voor de hand dat wij hier te maken hebben met het resultaat van een samenwerking tussen De Laet en Gerritsz. Frederik Hendrik

Afb. 7
 HESSEL GERRITZ,
 Kaart van de westkust
 van Australië, 1627.
 Kopergravure.
 Nationaal Archief,
 Den Haag (collectie
 4.VEL, inv.nr. 502).

werd met de kaart en de gids de laatste stand van geografische en militair-strategische informatie geboden. Zo wordt vermeld dat op het eilandje St. Christoffel 3 à 4.000 Engelsen wonen naast ruim 1000 Fransen. Ook wordt af en toe verwezen naar waarnemingen van met naam genoemde schippers en stuurlieden. Het eiland Matalino houdt men voor bewoond omdat de bemanning van het schip van Jochem Gijssen, die omstreeks 1627 ter plaatse was, er voetstappen had gezien. Dit laatste nieuwsfeit staat ook opgetekend in de gids die Gerritsz in 1629 aan boord van de *Zutphen* schreef.

Misschien is deze geschilderde kaart versierd geweest met portretten van vlootvoogden en aanzichten van steden of vloten. Het ligt dan voor de hand dat een portret van Piet Heyn en een afbeelding van de Zilvervloot niet ontbraken. Zulke schilderijen komen in elk geval voor op een wel bewaard gebleven en door Hessel Gerritsz gesigeneerde wandkaart van de Stille Oceaan in de Bibliothèque Nationale in Parijs.¹⁵ Deze kaart ligt nu opgeborgen in een lade maar moet indertijd, in 1622, gemaakt zijn om aan de wand te worden gehangen. De kaart is op een groot stuk perkament van ruim 100 cm bij 140 cm geschilderd en gete-

kend. Behalve kustlijnen en topogrammen staan er prachtig getekende kompasrozen op, drie vloten die de oceaan bevaren, twee Polynesische boten, een inzetkaartje van de hele bekende wereld en portretten van de ontdekkingsreizigers Vasco Núñez de Balboa, Ferdinand Magellan en Jacob le Maire. Waarschijnlijk deed Gerritsz voor de schildering van de vloten een beroep op een specialist op maritiem gebied, misschien Claes Claesz Wou.

Verzamelaar

In hetzelfde jaar dat Gerritsz met de samenstelling van zijn eerste gids voor Brazilië begon, in 1627, publiceerde hij een kaart van de westkust van Australië (afb. 7). Ook hierbij probeerde hij zijn bronnen zo precies mogelijk te verantwoorden. Hij gebruikte er – zo meldt hij bij elk stukje tekening van de kustlijn – de scheeps-journalen voor van de *Mauritius*, ter plaatse in juli 1618, de *Eendracht* met schipper Dirck Hartogs, ter plaatse in juli 1616, de *Leeuwin*, ter plaatse in maart 1622 en het Engelse schip de *Trial*. Ook verwijst Gerritsz bij delen van de kust die in juli 1619 verkend werden, naar Frederik de Houtman en Jacob Dedel, respectievelijk commandeur en uitvarend Raad van Indië

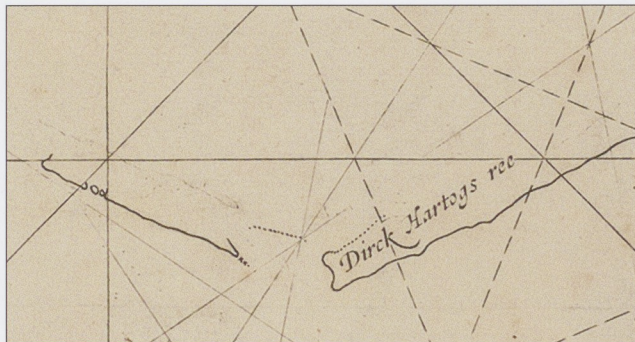
(afb. 8, 9). Dirck Hartogs is een van de zeer weinige schippers die in de volgende eeuwen niet in totale vergetelheid is weggezonken. Wie naar de westkust van Australië gaat, kan daar een bezoek brengen aan Dirck Hartogs Island en wie het Rijksmuseum bezoekt, kan daar het tinnen bord bewonderen dat hij in 1616 aan de westkust achterliet. Plaatsnamen, scheepsnamen en persoonsnamen, vooral van schippers en stuurlieden, in combinatie met jaartallen waren de sleutels van Gerritsz tot al die door hem verzamelde gegevens. Voor die vermeldingen in zijn gidsen en op zijn kaarten zag hij ten minste twee functies. Ten eerste moet het voor hem een middel zijn geweest om toegang te houden tot de massa aan historische en moderne geografische informatie die door zijn handen ging. Door dit soort gegevens vast te leggen kon hij ze altijd weer leggen naast de brieven van zijn informanten en de extract-journalen van schippers

die hij zelf bewaarde of kon hij ze een paar straten verderop controleren in de archieven van de Admiraliteit, de WIC en de VOC. Daarnaast zal het de functie hebben gehad van wetenschappelijke verantwoording, want Gerritsz was bijna obsessief in de vermelding van zijn bronnen.

In zijn huis vormde zich ondertussen een bouwwerk van samenvattende gidsen, schetskaarten en leggerkaarten. Die halffabrikaten waren cruciaal voor de productie van eindfabrikaten: handgetekende en gedrukte standaardkaarten voor stuurlieden en bewindhebbers, atlaskaarten voor het grote publiek en getekende of geschilderde kaarten die per stuk en veelal op bestelling werden gemaakt. Voor Hessel Gerritsz en zijn medewerkers was het een bouwwerk dat zij voortdurend in beweging hielden, gevoed door een gestage stroom van schriftelijke informatie en verhalen van kooplieden, schippers en stuurlieden.

Afb. 8-9

Details van Gerritsz' kaart van de westkust van Australië, zie afb. 7, van kustgedeelten die respectievelijk door schepen onder het gezag van Dirck Hartogh en Frederik de Houtman werden verkend. Op de afdrukken is te zien hoe Gerritsz een reeks eilanden en delen van de kustlijn aanvankelijk oostelijker had getekend en gegraveerd.

NOTEN

- 1 Voor Hessel Gerritsz als geograaf en kartograaf, zie J. Keuning, 'Hessel Gerritsz', *Imago Mundi* 1948, pp. 49-66; G. Schilder, 'Hessel Gerritsz', in *Lexicon der Geschiede der Kartographie* 1, Wenen 1986, pp. 264-265; K. Zandvliet, 'Mapping the Dutch World Overseas', in: D. Woodward, *The History of Cartography*, volume 3, *Cartography in the European Renaissance*, Chicago / London 2007, Part 2, pp. 1433-1462.
- 2 Nationaal Archief, Den Haag (NA), archief Admiraliteitscolleges, inv.nr. 1364, resoluties Kamer Amsterdam van 15 juli 1617 en 3 maart 1618.
- 3 Op het huwelijk in 1612 van Dirck Voskuyl met zijn volle nicht Aefje Willems Saskers maakte Gerbrand Bredero een gedicht, zie G. Stuiveling e.a., *G.A. Bredero's boertigh, amoreus, en aendachtigh groot liedt-boeck* 11, Leiden 1983, pp. 92, 228.
- 4 Zie Isabella van Eeghen in *Maandblad Amstelodamum* 1968, p. 163.
- 5 G.W. Kernkamp, *Verslag van een onderzoek in Zweden, Denemarken en Denemarken (...)*, 's-Gravenhage 1903, pp. 281-282.
- 6 Zie voor De Laet als geograaf: J.A. Jacobs, 'Johannes de Laet en de Nieuwe Wereld', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 50 (1996), pp. 108-130. De Laet is vooral bekend door zijn wetenschappelijk werk. Hij was in zijn tijd echter ook een bestuurder en welgestelde koopman. In 1612 bezat hij voor ruim 41.000 gulden aandelen in de VOC en in 1621 tekende hij met anderen voor 54.000 gulden in bij de WIC. Zijn kapitaal werd voor de belastingaanslag van 1623 begroot op 150.000 gulden. Dat bedrag werd later bijgesteld tot 100.000 gulden.
- 7 NA, collectie 4.VEL, inv.nr. X.
- 8 S.P. l'Honoré Naber (red.), *Joannes de Laet, Iaerlyck Verhael van de Verrichthingen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie*, tweede deel boek IV-V (1627-1630), Linschoten Vereniging 35, 's-Gravenhage 1932, pp. 83-119.
- 9 Een Franse vertaling van het manuscript in de Nationale Bibliotheek in Rio de Janeiro is gepubliceerd door E.J. Bondam, in: *Annaes da Bibliotheca Nacional de Rio de Janeiro* 29 (1907). NA, collectie 4.VEL, inv.nr. X.
- 10 Informatie ontleend aan C.G.M. van Romburgh en C.E. Warnsinck-Delprat, *Tresoor der Zee- en Landreizen (...)*, 's-Gravenhage 1957.
- 11 NA, collectie 4.VEL 682. Over de tocht van de Windhondt: l'Honoré Naber, *op.cit.* (noot 8), pp. 30-31.
- 12 Van de getekende paskaart van Noordoost-Brazilië zijn in Nederland twee exemplaren bewaard, een gedateerd september 1631, NA, collectie 4.VELH, inv.nr. 270 (niet gesigineerd), en een, gedateerd 7 oktober 1631, in de kaarten-collectie van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam (gesigineerd); de kaart van de Kleine Antillen is ondermeer bekend als losse, op perkament gedrukte kaart, vermeld in Keuning, *op.cit.* (noot 1), p. 65. Een navolging van deze kaart verscheen ondermeer in de Atlas Major van Joan Blaeu in 1662 met de titel *Canibales Insulae*; de losse kaart van de Caribische Zee verscheen omstreeks 1630 onder de titel *De eylanden ende vastelanden van Westindien*. Een navolging van deze kaart verscheen in 1635 in de atlas van Willem Blaeu met de titel *Insula Americanae*, opgedragen aan de bewindhebber Albert Coenraedtsz Burgh.
- 13 NA, collectie 4.AANW, inv.nr. 1583 (1631) en 4.VEL, inv.nr. 684.
- 14 Handschrift cat.nr. 131 B 12. Zie A.D. Renting en J.T.C. Renting-Kuijpers, *The Seventeenth-Century Orange-Nassau Library*, Utrecht 1993, p. 469, cat.nr. 2339.
- 15 Voor afbeeldingen, zie G. Schilder, *Australia unveiled. The share of the Dutch navigators in the discovery in Australia*, Amsterdam 1976, pp. 288-289; R. Putman, *Oude scheepkaarten en hun makers. Hoogtepunten uit vijf eeuwen cartografie*, Amsterdam 1983, pp. 126-127.

